

ZNAČENJA JEDNOG SISTEMA AGRARNIH TABUA

1. - Uvodne napomene

U tradicionalnoj kulturi južnoslovenskog stanovništva naše zemlje sve do novijeg vremena očuvao se razgranat kompleks obreda koji su - direktno ili indirektno - vezani za zemljoradnju. Već nekoliko decenija pomenuti su obredi predmet detaljnih i svestranih etnoloških istraživanja. Pa ipak, neki aspekti ove problematike proučeni su samo marginalno, izmičući pažnji etnologa. I između ostalog, to se odnosi i na sva ona ograničenja u ponašanju zemljoradnika koja se, gledano sa određenog stanovišta, mogu okarakterisati kao tabui ili kao tragovi tabua. Naš prilog je pokušaj da se detaljnije razmotri ovo, do danas nedovoljno razmotreno pitanje.

Iz napred rečenog proizilazi da ćemo tabue tretirati kao integralni deo jednog obrednog kompleksa ili - tačnije iskazano - kao vrstu obreda. Pošto se pod pojmom obreda najčešće podrazumevaju određene radnje i postupci, dakle, određeni oblici aktivnosti, ovakav tretman tabua mogao bi da izazove izvesnu nedoumicu. Tabu je, naime, nešto sasvim suprotno: pomenutim terminom označava se upravo izbegavanje određene aktivnosti. Neophodno je stoga uslovno odrediti značenje i međudnos pojmova obred i tabu već na samom početku izlaganja.

Po našem mišljenju, određenje obreda kao aktivnosti u velikoj meri osiromašuje sadržaj ovog pojma. Zato smo jednom ranijom prilikom uzeli širi pojam ponašanje kao njegov definiens. O tome kakvo bi ponašanje trebalo označiti kao obredno, u nauci još uvek nisu usaglašena mišljenja. Našoj temi najprikladnije bi, čini nam se, bilo određenje obreda kao religijskog ponašanja, odnosno ponašanja kojim z ajednica ili pojedinac teže da uspostave povoljne, ili bar izbegnu nepovoljne odnose sa natprirodnim, onostranim svetom. 1) Saglasno ovakvom određenju, sve obrede po formi možemo podeliti na pozitivne i negativne. Pod pozitivnim obredima podrazumevamo obavljanje a pod negativnim izbegavanje određene aktivnosti. Služeći se uobičajenom terminologijom, prve možemo označiti pojmovima magije i kulta a druge pojmom tabua. Tabu bi, prema tome, bio negativna forma obrednog ponašanja (istovremeno i skup društvenih pravila i propisa kojima se takvo ponašanje sankcioniše, odnosno usmerava) 2).

Tradicijska pravila, koja možemo obuhvatiti ovako definisanim pojmom tabua, vezana su u narodu za gotovo sve važnije zemljoradničke poslove. Međutim, većina tih pravila grupisana je oko samog početka poljskih radova, pre svega oko sejanja. Po opšte rasprostranjenom narodnom verovanju, sejanje je kritičan, prelomni momenat čitavog ovog proizvodnog procesa, kada ponašanje kako samih poslenika, tako i pripadnika njihove zajednice, neposredno utiče na rast useva, samim tim i na količinu i kvalitet prinosa u toku te godine 3). Poštovanje brojnih tabua preovlađujuća je karakteristika obrednog ponašanja ljudi u tom periodu. Utvr-

divanje njihovog dubljeg značenja na religijskom i socijalnom planu predstavljaće osnovni cilj ovog našeg priloga.

2. - Empirijski materijal

Tabui, koji su u našim krajevima vezani za poslove oko setve, predstavljaju naizgled heterogen skup zabrana, ograničenja, normi, preporuka. Međutim, već sama činjenica što su ti tabui okupljeni oko istih poslova navodi na pretpostavku da su oni inspirisani istovodnim motivima i da - bar u tom pogledu - čine koherentnu celinu, odnosno jedan više ili manje zakruženi sistem. Da bismo, dakle, skup tabua oko sejanja sagledali kao sistem, moramo najpre utvrditi njihovu motivacionu osnovu, tojest osnovni cilj ka kome su usmereni.

Taj osnovni motiv ili cilj nije teško uočiti. Dovoljan je letimičan pogled na prikupljenu fotografiju da bi se utvrdilo kako obrednim ponašanjem ljudi u vreme setve dominira izuzetna pažnja i poštovanje prema semenu kao izvoru buduće egzistencije. Prisutna je pre svega težnja da se seme na neki način izoluje i tako zaštiti od zlih uticaja. Najvažniju grupu "sejačkih" tabua čine propisi kojima se obezbeđuje ta izolacija. 4)

U navedenim okvirima posebno su značajne zabrane dodira semena sa određenim vrstama ljudi. Radi se o osobama čija bi nepoželjna svojstva magičnim putem mogla da pređu na seme, samim tim i na buduće useve. Posebno je važno da se takva lica ne nađu u ulozi sejača koji je - zbog posla koji obavlja - u najneposrednijem dodiru sa semenom. Opšte je rasprostranjeno shvaćanje da sejač nikako ne sme da bude "baksuz", tojest osoba koja je nesrećna i koja drugima donosi nesreću. Ponegde se takvom čoveku zabranjuje bilo kakav dodir sa semenom, pa čak i boravak u njegovoj blizini. Slične zabrane važe i za neke druge vrste ljudi. Zavisno od kraja, to mogu da budu žene uopšte (a naročito žene u vreme menstruacije), zatim osobe urokljivih očiju, ponegde i levači - jer se leva strana u narodu smatra nesrećom.

Nisu retke ni zabrane kontakta semena sa određenim predmetima, posebno onim čija svojstva asociiraju na buduću "nečistoću" useva (npr. glavnica, snet i sl.). U Gruži se, na primer, seme nikad ne stavlja u zemljani lonac, dok su u Levču i Temniću izbegavali da prilikom polaska na njivu stave bilo šta geravo u torbu, vreću ili posudu u kojoj je seme prenošeno.

Seme se izoluje od prirodne sredine - u najširem smislu te reči. Izuzetno opasnim smatra se, na primer, uticaj Meseca u vreme njegovih mena. Tako se u nekim krajevima izbegava sejanje na ušvap, u drugim na mladinu, jer i pun Mesec koji počinje da opada i mlad Mesec koji ima oblik uzanog srpa, izaziva asocijacije na siromašnu letinu, na slab rod useva. Radi se očigledno o tragovima nekadašnjeg verovanja da svojstva mesečevog diska u vreme njegovih mena nekim tajanstvenim putem prelaze na seme, kasnije i na useve.

Navedeni primeri pokazuju da je, po narodnom verovanju, seme izloženo mnogim i raznorodnim opasnostima. Videli smo,

međutim, da glavni izvor opasnosti predstavlja sam sejač, odnosno nesrećna i li magijski nečista osoba, kojoj je poveren taj posao. U dosadašnjem izlaganju pominjali smo osobe kod kojih su ova svojstva "urođena", kod kojih ona predstavljaju nerazdvojni deo ličnosti. No, sejač može i naknadno da postane nesrećan ili nečist. Ako dođe u dodir sa opasnim bićima i predmetima on će, po opštem shvatanju, poprimiti njihova svojstva a zatim ih - opet do- dirom - preneti na seme. Stoga se ukazuje potreba i za izclova- njem sejača. U tom cilju on mora da se pridržava odgovarajućih tabua.

Posebna pažnja poklanja se redukciji kontakta sejača sa određenim vrstama ljudi. Ni sejač se (kao ni seme) ne sme iz- ložiti delovanju baksuznih ljudi, čak ni kada su u pitanju članovi njegovog domaćinstva. U Popovom polju, na primer, ako pri po- lasku na setvu sretne nekog od ukućana za koga misli da je baksu- zan ili zlonameran, on se obavezno vraća u kuću pa ponovo polazi na njivu. Posebnu opasnost za sejača u mnogim krajevima predstav- lja njegova žena, kao magijski nečisto biće. Zato nije redak slu- čaj da je on izbegava izvesno vreme pre početka setve.

Još se opasnijim, naravno, smatra kontakt sejača sa ljudima koji ne pripadaju njegovom domaćinstvu. Nikad se ne može tačno znati kakva svojstva i kakve namere ima prolaznik, pogotovo ako je nepoznat. Zato sejač pri odlasku na njivu izbegava susret s ljudima, a ako do toga ipak dođe, komuniciranje s njima svodi na najmanju moguću meru: on se ne osvrće, ne razgovara s prolaz- nicima, ponegde čak ni ne odgovara na pozdrave.

Izolacija sejača često ima široke razmere. Zavisno od kraja, njemu je zabranjen bilo kakav kontakt sa mrtvacem, sa pojedinim životinjama, sa nekim jelima (ili hranom uopšte), sa pr- ljavštinom svake vrste, sa određenim predmetima. Sve ove zabrane zasnivaju se na formalno različitim, ali suštinski istovetnim, a- socijativnim vezama tabuisanih objekata sa nedaćama koje prate rast useva. Veruje se, recimo, da sejač na dan setve ne sme da se služi kašikom (jer ova podseća na kljunove ptica koje uništavaju useve), ne sme da puši na njivi (jer se usevi kasnije izgoreti) itd.

Kao što se vidi iz dosadašnjeg izlaganja, u narodu se svaki ukućanin, svaki predmet u kući zamišlja kao potencijalni "provodnik" zlih uticaja koje može preneti na seme, bilo direk- tno, bilo preko sejača. Prisutna je stoga težnja da se čitavo do- maćinstvo, dakle ambijent koji najprisnije i najneposrednije ok- ružuje seme i sejača, odeli od spoljnog sveta, od opasnosti koje tamo vrebaju. Ovakvu tendenciju lepo ilustruje sledeći primer Le- skovačke Morave. Tamo ukućani na dan setve ne dodiruju crne pred- mete, niti primaju Čiganku u kuću. Tamna boja njene kože (kao i boja predmeta) izaziva već pominjanu asocijaciju na nečistoću u- seva. Dodirom ukućana sa njom počeo bi da se odmotava zamišljeni lanac magične infekcije kojim bi neželjene osobine doprle do se- mena, kasnije i do useva.

U vreme setve često se izbegava i iznošenje kućnih predmeta van granica domaćinstva. U nekim krajevima tada ništa ne prodaju, ne pozajmljuju, ne poklanjaju. Veruje se, očigledno,

da (prodat, pozajmljen, poklonjen) predmet postaje opasan za seme upravo zato što je odstranjen iz njegove neposredne blizine. Ovo verovanje je samo naizgled paradoksalno. Ono se, naime, zasniva na predstavi o domaćinstvu kao magičnoj celini, na predstavi o magičnoj povezanosti svih bića i stvari u njegovim okvirima. U tom slučaju "sudbina" jednog predmeta, koji pripada domaćinstvu, automatski može postati "sudbina" svakog bića ili predmeta tog domaćinstva. Ako se, dakle, neki predmet iz kuće - upravo u vreme setve - nađe van granica domaćinstva i dospe pod uticaj zlih ljudi ili zlih sila, onda se pod takvim uticajem može naći i seme pripremljeno za ovu priliku.

3. - Religijska osnova sistema

Na početku izlaganja tabua smo okarakterisali kao religijski fenomen. Stoga bi sledeći korak ka razumevanju sistema "sejačkih" tabua bilo razmatranje njihove religijske osnove, odnosno religijskih predstava na kojima se oni zasnivaju. Opisujući konkretne oblike tabua vezanih za setvu, videli smo da se svet u tom vremenskom intervalu zamišlja pre svega kao svet bremenit opasnostima. Drugim rečima, opasnost je dominantna tog zamišljenog sveta. Prirodno je pretpostaviti da je upravo to mistično, religijsko shvatanje opasnosti, koje vrebaju seme i usevi, onaj misaoni okvir u kome je izgrađen čitav sistem "sejačkih" tabua. Svako biće, predmet ili pojava, koja izaziva asocijaciju na nečistoću useva ili siromašnu letinu, može da postane izvor opasnosti u očima ugroženih. Kao što to pokazuje izložena faktografija, izvori opasnosti mnogobrojni su i različiti: to mogu da budu ljudska bića - od nesrećnih i zlonamernih osoba do bilo kog slučajnog prolaznika, takođe i neživi objekti - od obične zemljane posude do nebeskih tela. Međutim, uprkos njihovoj raznorodnosti, svi ti objekti u narodnoj mašti "deluju", "utiču" po više - manje istovetnim principima.

U prethodnom izlaganju ti principi su već nagoveštani. Istaknuto je, na primer, da okosnicu čitavog sistema "sejačkih" tabua čini težnja za izolovanjem semena, za sprečavanjem njegovog kontakta sa opasnim objektima. Očigledno je, dakle, da ti objekti po narodnom verovanju postaju opasni tek kada dođe do neposrednog ili posrednog kontakta semena s njima. Ukratko, opasni uticaji prenose se isključivo dodirom, odnosno nekom vrstom magične infekcije.

Iz primera koje smo izneli, moguće je utvrditi i zamišljenu prirodu te infekcije. Podsetimo se, recimo, na verovanje da dodirom sa "nečistom" ženom seme i samo postaje nečisto, da preko kontakta semena sa zemljom usevi postaju glavničavi, da izlaganjem semena svetlosti "okrnjenog" Meseca i letina biva "okrnjena", tojest siromašna. Iz navedenih (a i drugih, sličnih) primera možemo zaključiti da se magična infekcija zamišlja kao prenošenje svojstva tabuisanog objekta na seme, u trenutku kada je direktan ili indirektan kontakt ostvaren. Pritom se podrazumeva da će tako preneti svojstva biti prisutna i kasnije, kada iz semena proključaju usevi.

Svako religijsko shvatanje (pa, prema tome, i ovo o kome raspravljamo) predstavlja integralni deo nekog šireg religijskog sistema, neke opštije religijske koncepcije sveta. Ono se može razumeti samo ako ga sagledamo u jednom takvom, opštijem konceptualnom okviru. Dosadašnja etnološka istraživanja se pokazala da osnovu naše narodne religije čini animistička koncepcija sveta. 5) Tu koncepciju karakteriše dualističko viđenje sveta, njegovo diferenciranje na materijalni privid i nematerijalnu suštinu. Svaki živi i neživi objekt prošet je (u principu) nematerijalnom, nevidljivom silom, koja se zamišlja kao njegova suština i koja ga čini živim i aktivnim. Takva sila, ustvari alter ego bića ili stvari, naziva se obično - ne baš najadekvatnijim, ali već ukorenjenim - terminom "duša". 6) Po animističkom shvatanju, duša je sedište i izvor svih stvarnih ili zamišljenih svojstava svog materijalnog "privida". Posmatrano u tim okvirima, prenošenje svojstava jednog objekta na drugi može se shvatiti samo kao transmisija njegovog nematerijalnog principa, njegove duše. Drugim rečima, takav proces se može tretirati kao neka vrsta delimične metempsihoze. Brojni primeri iz različitih područja naše narodne religije 7) navode na pretpostavku da metempsihoza predstavlja onaj zamišljeni mehanizam po kome funkcioniše animistički shvaćeni svet. U tom slučaju, sistem tabua uz sejanje bio bi pokušaj da se zaustavi metempsihotičko funkcionisanje sveta kad ovo ugrozi egzistenciju zajednice.

4. - Strukturne odlike sistema

Na osnovu konkretnih primera, koje smo izneli u prvom delu priloga, moguće je izdvojiti osnovne tipove "sejjačkih" tabua. Istaknuto je već da čitavim ovim sistemom dominira težnja za zaštitom semena od živih i neživih objekata, koji se smatraju opasnim. Zaštita se postiže tako što se - tabuisanjem određenih aktivnosti - seme izoluje od okoline bilo neposredno, bilo posredno (izolovanjem semenu "bližih" objekata od onih "udaljenijih"). Posmatrano iz ovog ugla, osnovni tipovi tabua mogu se prikazati kao tipovi izolacije:

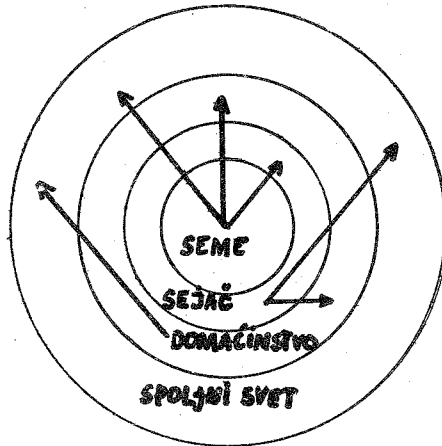
a. - Direktno izolovanje semena ostvaruje se na sledećim relacijama:

- a1. - seme - sejač
- a2. - seme - domaćinstvo 8)
- a3. - seme-spoljni svet 9)

b. - Indirektno izolovanje semena ostvaruje se na sledećim relacijama:

- b1. - sejač - domaćinstvo
- b2. - sejač - spoljni svet
- b3. - domaćinstvo - spoljni svet

Usvajajući navedenu tipologiju, sistem "seljačkih" tabua možemo predstaviti i grafički:

Na izloženoj shemi nije teško uočiti da su ovim sistemom tabua (ili sistemom izolacije) obuhvaćene četiri kategorije živih i neživih objekata: seme, sejač, domaćinstvo, spoljni svet. Svako biće, svaka stvar u svetu, viđenom iz perspektive domaćinstva, može se svrstati u neku od navedenih kategorija. U okvirima tog sistema svaki objekat ima (ili može da ima) svoje mesto - zavise od stepena i karaktera njegove povezanosti sa semenom kao središtem sistema. Nameće se zaključak da pripadnici domaćinstva, pridržavajući se navedenih tabua, spontano, nesvesno "strukturiraju" svet, odnosno izgrađuju jedan privremeni model sveta, imaginarnog sveta kojim okružuju seme pripremljeno za setvu. Naravno, u pitanju je jedna, sasvim rudimentarna vizija sveta. U svakom pojedinom kraju ili selu ona se najčešće i ne javlja u celosti, već u fragmentima. Stoga se i pojam modela sveta može upotrebiti samo uslovno: pre se može govoriti o negde više, negde manje izraženom trendu ka njegovom konstituisanju.

Kao što je rečeno, ovaj privremeni model sveta sastoji se iz četiri kategorije objekata. Ne smemo, međutim, zaboraviti da i seme i sejač (zajedno sa ukucanima, kućnim predmetima itd.) pripadaju domaćinstvu, da predstavljaju deo njegovog sadržaja. I seme i sejač se, dakle, mogu podvesti pod širu kategoriju - domaćinstvo. Saglasno ovome, model o kome govorimo može se prikazati i u redukovanom obliku. U ovoj, redukovanoj verziji središte sveta bilo bi domaćinstvo izolovano od svega što se nalazi van njegovih granica. Grafički se to može predstaviti na sledeći način:

Shema 2

Da rezimiramo: izgrađujući sistem tabua u vreme setve, ljudi spontano konstituišu u svojoj mašti jedan model sveta. Taj zamišljeni model moguće je prikazati u dve verzije. U prvoj (potpunoj) verziji on se zasniva na opoziciji seme - svet; u drugoj (redukovanoj) verziji temelji se na opoziciji domaćinstvo - svet. Razmatraćemo dalje sistem tabua vezanih za setvu u svetlu ovih, u njegove temelje ugrađenih opozicija.

5. - Socijalna značenja sistema

Istaknuto je da se proučavani sistem tabua može tretirati kao specifično, religijsko viđenje sveta, ali istovremeno i kao pokušaj čoveka da utiče na svet, da ga potčini svojim željama i potrebama. Da bismo, dakle, otkrili skrivenija značenja ovog sistema, moramo ga sagledati sa oba navedena aspekta - kao iracionalan, fantastičan odraz sveta i kao iracionalan metod njegovog "prisvajanja", "prevladavanja". 11)

Videli smo već da se sistem (ili svet) "sejjačkih" tabua zasniva prevashodno na opoziciji seme - svet, na oponentnom odnosu semena prema svemu što ga okružuje. Tako zamišljen odnos proističe iz predstave o opasnostima po seme, opasnostima koje ne dolaze od bića i stvari po sebi, već od njihovog natprirodnog entiteta, od njihove duše. Opasnosti po seme pripadaju sferi natprirodnog, onostranog. Ako, međutim, pođemo od gore usvojenih opštih stavova, onda moramo pretpostaviti da shvatanja o tim natprirodnim opasnostima predstavljaju samo fantastičan odraz prirodnih pojava i procesa koji dovode do nerodne godine, do propadanja letine itd. Kroz zamišljenu konfrontaciju prema natprirodnom, seme je ustvari konfrontirano svetu prirode. Eri tome ne treba zaboraviti da je seme egzistencijalna osnova domaćinstva, da je njegova "sudbina" - sudbina ljudi. Zato se nameće zaključak da se opozicijom seme - svet (odnosno seme - priroda) na poseban način izražava stvarna opozicija između čoveka (ili društva) i prirodne sredine.

Jasno je da tabui nisu samo odraz oponentnog odnosa na relaciji čovek - priroda. Oni su i sredstvo kojim čovek na

taj odnos utiče ili, tačnije rečeno, nastoji da utiče: mrežom tabua on želi da zaštiti seme i tako osigura sopstvenu egzistenciju. Tabuisanjem on to, naravno, neće postići. Neće uspeti da nadvlada prirodu, ali će steći duboko uverenje da to može da učini, štaviše da to upravo i čini. Verujući da utiču na tok zbivanja ljudi stiču emotivnu stabilnost u vreme kad ona može da bude ozbiljno narušena. Tabuima, dakle, neće nadvladati prirodu. Nadvladaće sopstvena osećanja straha i nemoći. Po našem mišljenju, to bi bila jedna od najvažnijih funkcija sistema "seljačkih" tabua.

Druga važna opozicija, na kojoj se temelji ovaj sistem, jeste opozicija domaćinstvo - svet. Domaćinstvo je tabuima konfrontirano i prema prirodnoj i prema društvenoj sredini. Međutim, pošto je reč o društvenoj zajednici, onda njena konfrontacija prema društvenoj sredini ima poseban značaj. Kao što je poznato, domaćinstvo je po pravilu uklopljeno u širu društvenu zajednicu - selo. Zato ćemo opoziciju domaćinstvo - svet (odnosno domaćinstvo - društvo) tretirati kao opozitni odnos na relaciji domaćinstvo - selo.

Sledeći ranije usvojene postulate, pretpostavićemo da pomenuta opozicija predstavlja fantastičan, religijski odraz stvarnih protivrečnosti, karakterističnih za odnos između domaćinstva i sela u vreme obavljanja poslova oko setve. Takve protivrečnosti su verovatno stalno prisutne, makar u latentnom obliku. Međutim, u situaciji u kojoj je svako domaćinstvo - više nego inače - zaokupljeno rešavanjem sopstvenih egzistencijalnih problema, podojnost interesa domaćinstva i interesa sela mnogo je jasnije izražena.

Model sveta, izgrađen na sistemu "seljačkih" tabua, doslovno izražava ovakvu podojnost. U tom zamišljenom svetu granice opstanka pojedinca, to su granice njegovog domaćinstva. Sve što se nalazi van okvira domaćinstva (uključujući tu i širu seosku zajednicu), to je "spoljni" neprijateljski nastrojeni svet. Na ovako koncipiranom modelu sveta nužno se razvijaju, produbljuju odgovarajuće emocije: s jedne strane osećanja solidarnosti prema užoj društvenoj zajednici - domaćinstvu, s druge strane osećanja otuđenosti u odnosu na širu društvenu zajednicu - selo. U skladu sa ovakvom koncepcijom je i ponašanje ljudi. Striktno poštovanje tabua vodi učvršćivanju međuljudskih veza i odnosa na nivou domaćinstva, njihovoj redakciji na nivou sela.

Kao što se vidi iz prethodnog izlaganja, integracija domaćinstva u vreme setve predstavlja drugu značajnu funkciju "seljačkih" tabua. Međutim, upravo integrisanje svakog domaćinstva ponaosob (njegovim zatvaranjem u sopstvene okvire) stvara preduslove za dezintegraciju seoske zajednice. Takva situacija je opasna, čak i kad je privremena. Mogućnosti raznih sukoba i nesuglasica veće su nego inače. Stoga se u nekim krajevima, paralelno sa sistemom tabua, formira i sistem obreda koji treba da obezbedi integraciju na nivou sela. Ponegde je to običaj da poseban seoski kulturni funkcioner (težak - baša) počinje setvu u ime celog sela, ponegde su to kolektivni obedi, kojima se obeležava završetak poslova oko sejanja. U takvim slučajevima paralelni sistemi - sistem tabua i sistem kolektivnih obreda - predstavljaju dve strane

jedinstvenog, obrednog kodeksa ponašanja kojim se uspostavlja privremeno narušena društvena ravnoteža, na oba nivoa, na nivou domaćinstva i nivou sela.

N a p o m e n e

1. - Videti D. Bandić, Primena dijalektičke dihotomije u analizi obreda, Etnološke sveske I, Beograd 1978, 3-4.
2. - Isto, 8.
3. - Videti I. Franić, Narodni običaji i obredi uz prvo oranje i sejanje u srezu slavonsko-požeškom, Glasnik Etnografskog muzeja 12, Beograd 1937, 31.
4. - Građa preuzeta iz D. Bandić, Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba, Beograd 1980, odeljak Tabu - propisi u zemljoradnji.
5. - Š. Kulišić, Stara srpska religija i mitologija (uvodna studija u Srpskom mitološkom rečniku, Beograd 1970.), XVI.
6. - O animističkim shvatanjima videti J. Erdeľjanović, O počecima vere i o drugim etnološkim problemima, Posebna izdanja SKA CXXIV (Filosofski i filološki spisi 33), Beograd 1938.
7. - Na ovakav zaključak navodi, na primer, Čajkanovićeva interpretacija brojnih običaja i zabrana u okviru samrtnog rituala, kulta predaka itd. (Mit i religija u Srba, Beograd 1973).
8. - Pojmom domaćinstva označavamo skup svih bića i stvari u njegovim granicama.
9. - Pod spoljnim svetom podrazumevamo sve što se nalazi van okvira domaćinstva.
10. - Prstemastim segmentima predstavljeni su "krugovi" tabua (ili izolacije) oko semena; strelicama su označene relacije izolacije.
11. - Upor. V. Pavićević, Sociologija religije sa elementima filozofije religije, Beograd 1980, 83-85; M. Kerševan, Religija kot družbeni pojav, Ljubljana 1975, 51.

VINOGRADARSTVO U SELU GOLOBOKU

U V O D. Selo Golobok nalazi se u Smederevskom Podunavlju 1) na 12 kilometara severoistočno od Smederevske Palanke, na blago zatalasanoj uzvišici. Najveća nadmorska visina u Goloboku je 241 m. Površina seoskog atara je 3300 hektara. U Goloboku prema popisu od 1971. godine u oko 700 domaćinstava živi 3158 stanovnika. Oko 60% površine sela veoma je podesno za vinogradarstvo - okrenuto je jugoistoku i sunčanost je obezbeđena preko čitavog dana, što je veoma važno za visok procenat šećera u grožđu. I zemljište, "gajnjača", sa dosta krečnih i ostalih sastojaka potrebnih vinovoj lozi, koja uz savremenu obradu daje i izvanredne prinose i kvalitet grožđa 2), veoma je pogodno. Klimatski uslovi su isti kao u Jasenici 3) a, takođe, veoma povoljni za vinogradarstvo.

U ovom prilogu osvrnućemo se na osnovne etape razvika vinogradarstva u Goloboku (1. - do filoksera, zatim 2. - između prvog i drugog svetskog rata i na kraju 3. - savremeno vinogradarstvo - od drugog svetskog rata do 1980. godine). Opisaćemo takođe način sadnje i obrade vinograda, sa spravama potrebnim pri tome, preradu grožđa, bolesti grožđa, a na kraju ćemo učiniti kraći osvrt na savremene promene i perspektive razvoja vinogradarstva u Goloboku sa njegovim uticajem na susedna sela.

POTESI GOLOBOKA NAJPODESNIJI ZA VINOGRADARSTVO SU: Selo, Golač, Ravnice, Podrumine, Lukar, Paučina, Točak, Gužvara, Uma, Poljane, Tiganjevac, Odaja i Sinadolice. Potrebno je naglasiti da vinova loza dobro uspeva i u drugim potesima Goloboka, čak i onima koji su okrenuti prema zapadu, ali je grožđe nešto slabijeg kvaliteta.

STARO VINOGRADARSTVO. Ne možemo tačno da ustanovimo od kada se u Goloboku gaji vinova loza. Prema najstarijim podacima kojima raspolazemo, još je rimski car Marko Valerije Prob u III v. n. e. doneo vinovu lozu iz Male Azije u okolinu Smedereva. 4).

Međutim, Južni Sloveni nisu gajili vinovu lozu pre dolaska u Panoniju i na Balkansko Poluostrvo, već su vino zamenjivali medovinom. Ali po doseljavanju Južni Sloveni su naišli na vinogradarske krajeve u kojim je vinogradarstvo bilo već dosta razvijeno. 5)

U srednjem veku Beltrandon de la Brokijer, koji je kao što znamo svračao u Nekudim, koji se nalazio u okolini današnje Smederevske Palanke, pominje dobra vina u ovim krajevima. 6) M. P. Milićević u "Kneževini Srbiji" pominje dobre vinograde u okolini Smederevske Palanke. 7)

Prema rezultatima do kojih smo došli ispitivanjem, postoji legenda da je u potesu Goloboka, koji se zove Podrumine, stanovništvo koje je živelo pre nego što su se doselili preci današnjeg stanovništva Goloboka, imalo zajedničku pivnicu. To su

bili podrumi čitavog sela i svako je mogao da svrati i popije koliko hoće vina, ali odatle vino nije moglo da se nosi. Neko kaže da je mogla da se ponese po jedna tikva vina "za uz put". O postojanju pivnica u susjednoj predeonoj celini "Jasenici" pisao je u svom radu "Privredno geografska karakteristika sliva Jasenice" Milisav Lutovac. 8)

Kod starih ljudi još je sveža uspomena na filokseru, koja je negde početkom ovog veka uništila gotovo sve vinograde u Goloboku. Stari vinogradi zvali su se "pitomnjaci".

U to vreme počinje i podizanje prvih vinograda u Goloboku na "divljoj" - američkoj podlozi, koja je otporna na filokseru. Prekretnicu u podizanju novih vinograda na američkoj podlozi predstavlja 1910. godina, kada u Golobok za učiteljs dolazi Najdan Kostić. On počinje sa masovnim kalemljenjem loze na američkoj podlozi, kao i sa njenim širenjem. U prvo vreme, kao i sve novine, ljudi su novu lozu prihvatili sa nepoverenjem, ali su postepeno počeli sa podizanjem vinograda otpornih na filokseru. Tako počinje novo vinogradarstvo u Goloboku. Starih "pitomnjaka", koji se nisu prskali potpuno nestaje, a zamenili su ih novi kalemljeni vinogradi sa američkom podlogom. No, moramo da konstatujemo, da se i do danas održala po neka stara loza.

Od starih sorti grožđa poznate su: liparija bela i crna, volovsko oko, gak, tamjanika, otela bela i crna.

VINOGRADARSTVO DO DRUGOG SVETSKOG RATA. Već smo konstatovali da su stari "pitomnjaci" ustupili mesto kalemljenim vinogradima na američkoj podlozi. U ovom periodu izvršena je potpuna zamena, tako da sva domaćinstva iz Goloboka podižu nove vinograde a proizvodnja grožđa dostiže blizu 200 vagona godišnje.

Novi vinogradi iziskuju i savremeniji način obrade i veću negu - prskaju se "bordovskom čorbom" - plavim kamenom pomešanim sa krečom, dok se stari "pitomnjaci", kao što smo napomenuli, nisu prskali.

U to vreme u Goloboku postoji vinogradarska zadruga 9) i istog je tipa kao zadruge iz tog perioda u Jasenici. 10) Takođe, postoji i jedna privatna firma za proizvodnju vina, likera i konjaka - firma "Ivanović", čiji je vlasnik Borivoje Ivanović proveo izvesno vreme u Francuskoj, odakle je doneo neke recepte za proizvodnju kvalitetnih vina, likera i konjaka. U Beogradu u dva podruma prodaju se isključivo globočka vina i pića.

Veliki deo napred pomenutih, a i drugih potesa Goloboka zasađeni su vinovom lozom.

Sorte grožđa koje se gaje u ovom periodu su: smederevka, koja najbolje uspeva, kameničarka (prokupac), lisičina (plovina), hamburg, rizling, gak, tamjanika, adakalka, drenak i dr. Nove oplemenjene sorte daju i veoma kvalitetna vina. Od koline se peče komovica, rakijsa veoma cenjena, koja ima primenu i u narodnoj medicini. Tržište za prodaju proizvoda golobčkih vinograda u to vreme su: Beograd, Smederevska Palanka, Smederevo, Požarevac i pomoravska sela.

SAVREMENO VINOGRADARSTVO (od drugog svetskog rata do 1980. godine). Vinogradarstvo u Goloboku u ovom periodu, ustvari, predstavlja nastavak vinogradarstva iz prethodnog perioda. Neposredno posle drugog svetskog rata, vinogradarstvo u Goloboku preživljava izvesnu krizu zbog slabog plasmana grožđa. Poljoprivredna zadruga u Goloboku, koja je imala blizu 100 ha pod vinogradima, smanjuje površinu na 25 ha vinograda. Iz razgovora smo saznali da prodajom grožđa nisu mogli da se pokriju troškovi proizvodnje. Što se tiče individualnih proizvođača i kod njih dolazi do smanjenja površine vinograda, na da su oni, snalazeći se, bolje prošli nego zadruga.

No, srećom, ovaj period je kratko trajao. Ubrzo dolazi do sve veće zainteresovanosti društva za proizvodnju kvalitetnog grožđa i kvalitetnih vina, tako da se veoma brzo vinogradarstvo u Goloboku obnavlja, a proizvodnja grožđa dostiže predratni nivo.

U ovom periodu, gajenje vinove loze dolazi do velikih promena u odnosu na prethodni period o kojemu smo pisali. Slobodno možemo da konstatujemo da u ovom periodu, u naše vreme, dolazi do modernizacije u vinogradarstvu, do modernog gajenja vinove loze. Novo, moderno vinogradarstvo u Goloboku pomažu u razvoju golobočka zadruga i veliko poljoprivredno preduzeće "Godomin" iz Smedereva, koji u kooperaciji sa individualnim proizvođačima imaju već podignutih 200 ha vinograda (zemljoradnička zadruga 70 ha, a "Godomin" 130 ha). Ova saradnja se i dalje nastavlja i proširuje.

No, potrebno je naglasiti da i individualni proizvođači samoinicijativno podižu nove velike vinograde. Klasična sadnja ustupa mesto špalirskom gajenju, tako da danas znatno manja površina pod vinogradom daje znatno veću proizvodnju grožđa nego u predhodnom periodu.

Današnja proizvodnja grožđa u Goloboku, prema proceni stručnjaka je oko 400 vagona godišnje, s tim što je u stalnom porastu. Pomenimo i sorte grožđa koje se gaje i vrste vina koja proizvode. To su:

a. - Stono grožđe: hamburg, kardinal, šasla, kraljica vinograda, smederevka, julski muskat i dr.

b. - Sorte grožđa za vino: smederevka, koje ima dve vrste, a najbolje uspeva, hamburg, merlo, rkaceteli, game, vranac, kameničarka i dr.

v. - Vrste vina koja se proizvode: smederevka, hamburg, merlo, konzumano, koje se pravi od svih pomešanih sorti grožđa i dr.

Što se tiče savremenog tržišta za golobočke vinograde, možemo slobodno da konstatujemo da najveći deo svoje proizvodnje grožđa prodaju podrumima koji se nalaze u selima Krnjevu i Kolarima, koji u vreme berbe grožđa organizuju otkup u samom Goloboku. Zadruga iz Goloboka čitavu svoju proizvodnju grožđa prodaje podrumu u Krnjevu.

Inače, individualni proizvođači, svoje proizvode - grožđe, vino i komovicu - nose i prodaju u mnogim mestima širom naše zemlje. Najčešće svoje proizvode prodaju u Osijeku, zatim u Sloveniji, gde su im glavna tržišta: Kranj, Maribor i Ljubljana, zatim u Zagorju Krapina a takođe i na stariim tržištima: Beogradu, Smederevu, Smederevskoj Palanci, Požarevcu i pomoravskim selima. Pored nabrojanih, oni svoje proizvode prodaju i u drugim mestima. Na ustaljena tržišta (na primer u Sloveniju) idu tako što njih nekoliko zajednički zakupe vagon i tako odnesu grožđe. Takođe, nose i prodaju vino. Poznaju odlično ukus svojih kupaca. Slovenci, na primer, vole kisela vins i oni im takvo vino nose i prodaju.

NAČIN SADRJE I OBRADJE VINOGRADA. Klasični, raniji način sadnje vinograda bio je takav, što se na svaki metar sađio čokot od čokota, a rastojanje između vrsta bilo je takođe 1 m, tako da je sađeno 10000 čokota po hektaru. Prinos grožđa bio je od 1 - 1,5 kg po čokotu, tako da je hektar vinograda rađao od 1 - 1,5 vagona grožđa. Danas u modernom, špalirskom gajenju sađi se 3500 - 4000 čokota po hektaru, sa rastojanjem vrsta od 2-3 m a prinos grožđa je 2-2,5 vagona.

Ranije se vinograd obrađivao i negovao isključivo ljudskim radom. Danas, gde god je to moguće primenjuje se mehanizovano obrađivanje vinograda, što omogućava novi špalirski način sađenja.

I u spravama za rezanje vinove loze došlo je do promena. Danas se loza isključivo reže vinogradskim makazama, dok je ranije za rezanje postojala alatka slična kosaru, s tom razlikom što je sa spoljne strane imala i malo sekirče, pomoću kojeg se sekla deblja loza.

PRERADA GROŽĐA. U načinu preradivanja grožđa došlo je do znatnih promena. Grožđe se prvo muljalo rukama i tako cedilo vino. U to vreme radilo se i na drugi način. U veliku kucu stavi se grožđe, a onda se probada motkama i tako cedi vino. Muljači su i danas u upotrebi. Danas mnogi individualni proizvođači inaju i prese, pomoću kojih se iscedi, takoreći, maksimalan procenat vina. Veoma važno u procesu tehnologije vina je i njegovo pretakanje. Od vremena i načina pretakanja, kao i od čistoće buradi, zavisi kvalitet vina. Vino se pretače 4 puta godišnje - svakog godišnjeg doba. Zato postoji izreka: "Vino traži slugu, a rakija gazdu".

Pre drugog svetskog rata pretakanje se vršilo kroz isitnjeni belutak ili trnje. To se radilo tako, što se ispod bureta stavi isitnjen belutak ili guto trnje i kroz to propušta vino. Na taj način se vino "razbija" i bistri od mehaničkih taloga.

Međutim, potrebno je naglasiti, da je u to vreme jedino zaštitno sredstvo bio sumpor, a da danas u prodaji ima sredstava za čuvanje i održavanje vina. Zato vino ne mora tako često da se pretače.

BOLESTI GROŽĐA. Najopasnija je plamenjača. Zatim od bolesti postoje: pepelnica, trulež (koje ima dve vrste) i razni insekti kao što su moljac, pauk, dr. Kažu da u prodaji postoje

efikasna sredstva protiv ovih bolesti. Glavno je da budu blagovremeno upotrebljena.

ZAKLJUČAK. Vinogradarstvo u Goloboku, kao što smo videli, ima dugu tradiciju i u svim periodima o kojima smo pisali bilo je veoma razvijeno.

Današnji razvoj vinogradarstva možemo okarakterisati sa nekoliko primera. Naime, zemljoradnička zadruga u Goloboku, koja kao što smo pomenuli danas ima 25 ha pod vinogradom, planira da podigne još 100 ha vinograda.

Individualni proizvođači svakim danom sve više povećavaju svoje posede pod vinogradima, jer je danas gajenje vinove loze veoma rentabilan posao. U Goloboku veliki broj mladih ostaje da se bavi poljoprivredom.

U Goloboku još od perioda pre drugog svetskog rata postoji takmičarski duh među proizvođačima vina. Naime, svi se trude da proizvedu što bolje i kvalitetnije vino, pa zatim degustiraju jedan kod drugog i tako ocenjuju kvalitet vina. Onoga ko ima vino slabog kvaliteta zaviljavaju i pričaju o tome u kafani, a hvale proizvođače sa najkvalitetnijim vinom.

Potrebno je pomenuti i to, da se vinogradarstvo iz Goloboka proširilo i na susedna sela (Lozovik, Saraorće, Lugavčinu, Miloševac i Krnjevo) kao i sela u okolini Požarevca, gde su vinogradari iz Goloboka zasađivali svoje rasade vinove loze.

U naše vreme golobočko vinogradarstvo, pre svega zahvaljujući veoma pogodnim prirodnim uslovima, a, takođe i visokom stepenu poznavanja gajenja vinove loze i tehnologije vina njegovih proizvođača, zauzeće i već zauzima mesto, koje mu po mnogo čemu drugom i pripada.

Medutim, smatramo da bi za dalji razvoj vinogradarstva u selu Goloboku, od velikog značaja i koristi bilo podizanje jednog velikog podruma u samom mestu.

N a p o m e n e

1. - Borivoje Drobnjaković, Smederevsko Podunavlje i Jasenica, SEZB knj. XXXIV, Naselja 19, Beograd 1930, 300.
2. - Iz zadružnog elaborata o podizanju 100 ha vinograda u Goloboku.
3. - Milisav Lutovac, Privredno geografske karakteristike sliva Jasenice, SAN Posebna izdanja knj. CLXXXV, Beograd 1951, 4 i 36
4. - Ijubomir Petrović, Spomenica petstogodišnjice smederevskog grada despota Đurđa Brankovića, Beograd 1930. i 1931., 2.
5. - M. Garašanin - J. Kovačević, Pregled materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku, Beograd 1950, 73.
6. - Milisav Lutovac, navedeno delo, 37.
7. - M. Đ. Miličević, "Kneževina Srbija", knj. 1, Beograd 1876, 168.

8. - Milisav Lutovac, navedeno delo, 37.
9. - Borivoje Drobniaković, navedeno delo, 205.
10. - Borivoje Drobniaković, "Jasenica", SEZB knj. XXV, Naselja
13, Beograd 1923, 217.